

М. В. Бондар,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

КОМПОНЕНТ «АЛЛАХ» У ВЕРБАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Стаття присвячена аналізу семантико-функціональних особливостей компонента «Аллах» у вербальній структурі турецького оригіналу та українського художнього перекладу (типові контексти, частотність, комунікативне завдання, способи передачі, спільні та відмінні риси).

Ключові слова: художній переклад, релігійна картина світу, релігійна лексика, ісламська лексика, Аллах.

Статья посвящена анализу семантико-функциональных особенностей компонента «Аллах» в вербальной структуре турецкого оригинала и украинского художественного перевода (типичные контексты, частотность, коммуникативные задачи, способы передачи, общие и отличительные черты).

Ключевые слова: художественный перевод, религиозная картина мира, религиозная лексика, исламская лексика, Аллах.

The article is dedicated to analysis of semantic and functional features of the component «Allah» in the verbal structure of Turkish original and Ukrainian literary translation. A selection of typical contexts with «Allah» is made; semantic and functional features of lexical tokens in different contexts are determined; common features of source and target texts are clarified. Factors that contribute to the component high frequency in the speech of Turks and thus in dialogue speech in the works of art are determined (mindset and language consciousness have distinct religious character). A phenomenon of synonymy of the name of Allah in translation, semantics and functioning of Arab religious formulas (mashallah, Insha'Allah, Allahuekber, Elijah Allah, la ilyahi Ill Allah, bismillahirrahmanirrahim, bismillyah etc.), the wishes reinforced and backed by the name of Allah (of longevity, prosperity, peace, blessings, of Allah's mercy, etc.), request (for assistance, support, protection, forgiveness of sins, etc.), curses (designed both to the person – illness, death, accident, mental anxiety and depression, and to its property – lack of money, poverty, bankruptcy, etc.) oaths, praises with «Allah» component (great, merciful, just, only, creator, judge, etc.), as well as most common ways of their translation into Ukrainian were studied. The special aspects of the use of the word «Allah» (appropriate context, repeated words, interjections in combination with a lexical token «Allah», etc.) to express different emotions (surprise, delight, happiness, joy, anxiety, worry, concern, anger, rage) was clarified. Common ways to translate models with «Allah» component (word order, grammatical forms, emotional and expressive coloring) were analyzed. The cases of replacement of the word «Allah» with the word «God» were determined as well as the possibility and feasibility of this change in the different contexts was examined. The cases of similar statements in the Christian and Islamic discourse were reported and the factors that led to their emergence (universal value orientations) were found.

Keywords: literal translation, religious world view, religious vocabulary, Islamic vocabulary, Allah.

Ісламський світ, специфіка світобачення, модель поведінки зумовлені та чітко регламентуються релігійними канонами та постулатами. Туреччина, хоча і є світською державою, в якій релігія відокремлена від держави, проте тип мислення та мовна свідомість має яскраво виражений релігійний характер.

В українському мовознавстві арабські лексичні запозичення, зокрема ісламська термінологія, тривалий час майже не досліджувалися. Це пов'язано з тим, що за роки радянської влади релігійна лексика загалом була витіснена на периферію лексичної системи, її розвиток і функціонування не вважалися об'єктом, гідним вивчення. Дослідження релігійної лексики на українських теренах з'явилися в останні десятиліття. Релігійна картина світу (насамперед, християнська) та її одиниці – релігійні концепти – вивчаються такими науковцями, як С. В. Бобирьова, Т. П. Вільчинська, В. В. Демецька, О. В. Дзера, Л. О. Кузьменко, Л. Г. Панова, С. В. Бібла, В. І. Бочарова, Н. В. Пуряева, Ю. В. Осінчук, А. А. Ковтун та ін.

Мета дослідження – аналіз семантико-функціональних особливостей компонента «Аллах» у вербальній структурі турецького оригіналу та українського художнього перекладу. Досягнення поставленої мети можливе за умови виконання таких завдань: зробити вибірку типових контекстів з компонентом «Аллах»; визначити семантико-функціональні особливості лексеми у різних контекстах; з'ясувати спільні та відмінні риси в оригіналі та перекладі. Матеріал дослідження – турецькі романи Р. Н. Гюнтекіна, О. Памука, оповідання А. Несіна та їх українські художні переклади.

В ісламській традиції «Аллах» має 99 імен (наприклад: Ар-Рахман – Милосливий, Ар-Рагім – Милосердний, Аль-Малік – Цар, Господар усіх творінь, Аль-Куддус – Священний, Ас-Салям – Миротворець, Аль-Мумін – Захисник, Аль-Мугаймін – Хранитель, Аль-Азіз – Великий, Аль-Джаббар – Могутній, Аль-Мутакаббін – Піднесений, той, що підносить над створеним світом, Аль-Халік – Творець усього суцього та інш). Тому при перекладі слова «Аллах» також можуть вживатися синоніми «Творець всемілостивий», «Бог»: «Поступися їй і ти порадуєш Аллаха і пророка. *Творець всемілостивий*, він відчинить для тебе інші двері в своїй чарівній скарбниці» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 188).

Питання про доцільність заміни слова «Аллах» при перекладі словом «Бог» перекладачами вирішується досить легко. Основним критерієм для них є відтворення національного колориту. У турецькій мові є «Allah» та «Tanrı» (Бог, Боже-ство), що походить від давньотюркського «Tengri», і використовується на позначення імені бога в тюркських народів, Господа Бога в християн, Аллаха в мусульман та китайського поняття неба. У сучасній турецькій мові це розмежування дуже суттєве.

Часто в турецькій мові використовують фрази арабського походження, які мають магічну направленість і в складі яких є лексема «Аллах»: машаллах, іншаллах, аллагуекбер, бісмільях. Наприклад: «Спереду на матерії, яка прикривала гучномовець, було причеплене виготовлене з міді слово «*Машаллах*» і висіла голуба бусинка» (А. Несін, На каруселі, с. 124–125); «*Аллагуекбер, Аллагуекбер!*», – помолився різник і, черкнувши ножом, рвучко занурив його в білу баранячу горлянку» (О. Памук, Музей невинності, с. 47); «Ну, доню моя, тепер прочитай «*бісмільях*» і ступи спочатку правою ногою» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 202). У тексті вони супроводжуються коментарями у вигляді зносок: *бісмілья* – «В ім'я Аллаха...» – слова, що їх промовляють мусульмани, перш ніж почати якусь справу (Р. Н. Гюнтекін, Стара хвороба, с. 280); «*бісмільяхіррахманірахім*» (араб.) – «В ім'я Аллаха, милостивого та милосердного» – релігійна формула (виголошується перед початком усякої справи) (О. Памук, Чорна книга, с. 67); зікр (араб. «спомин») – ісламська духовна практика, яка полягає в численному вимовлянні молитовної формули, що містить ім'я Аллаха. Зікр нафісбат («заперечення і підтвердження») полягає у вимові формули єдинобожжя «*ля ілягі іль Аллаг*» («Немає нічого, гідного поклоніння, крім Аллаха»), де перші два слова є «запереченням» (нафі), а два останніх слова «ілля Аллаг» – «підтвердженням» (ісбат) (О. Памук, Чорна книга, с. 383); *La illahe illallah* – початок ісламського символу віри: «Немає Бога, крім Аллаха, і Магомет – Пророк Його» (О. Памук, Мене називають Червоний, с. 330); *машаллах* – вживається у різних значеннях. Тут у

значенні: «Не наврочити б» (А. Несін, На каруселі, с. 125). Проте іноді релігійні формули не зберігаються при перекладі, щоб не ускладнювати сприйняття: «Аллах всемогутній!.. Аллах всемогутній!» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 141) – «*Fesuphanallah, fesuphanallah!*» (R. N. Güntekin, Çalığışu, s. 154); «*Дасть Аллах, усе влаштується*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 10) – «*Düzelecek efendim inşallah, düzelecek*» (R. N. Güntekin, Ateş Gecesi, s. 12); «*Та Аллах із вами*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 205) – «*Estağfurullah, demem lazım geldi*» (R. N. Güntekin, Ateş Gecesi, s. 191).

Тенденція до постійного використання мовних формул з компонентом «Allah», вочевидь пов'язана з ідеологією, що сформувалась на попередніх стадіях розвитку суспільства, і таким чином, у свідомості турків таке часте звертання до вищої сакральної сили було позасвідомим бажанням матеріалізувати свої прохання [1, с. 243]. За будь-яких ускладнень, що виникають у тих чи інших життєвих ситуаціях, від Аллаха просять підтримки, захисту «*Allah esirgesin*», «*Allah korusun*»: «*Хай аллах навіть свого ворога не відриває від землі; хай раба свого ніколи не залишає в повітрі*» (А. Несін, На каруселі, с. 172); «*О аллах! Не дай мені впасти духом!*» (А. Несін, На каруселі, с. 207); «*Спаси Аллах, помітить*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 237); «*Не доведи Аллах*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 88); «*Убережи мене Аллах від таких розкошів*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 158). Типові варіанти перекладу: «убережи», «не дай», «не доведи», «спаси». Від Аллаха чекають прощення своїх гріхів «*Allah affetsin!*»: «*Нехай пробачить мені Аллах*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 233). Дуже часто прохання супроводжуються фразою «*заради Аллаха*»: «*Заради Аллаха поспіши*» (О. Памук, Мене називають Червоний, с. 93).

До Аллаха звертаються люди також з побажаннями («*Allah top racığı kadar ömür versin sana*», «*Allah cümlemize mübarek etsin*», «*Allah afiyet versin*», «*Allah dirlilik düzenlik versin*» та ін.): довголіття: «*Якщо аллах продовжить йому життя*» (А. Несін, На каруселі, с. 103); «*Хай дарує тобі Аллах довге життя!*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 142); благословення: «*Хай благословить нас усіх Аллах!*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 292); добробуту: «*Нехай Аллах дасть вам процвітання*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 101); миру: «*Аллах подаруй їм мир та згоду*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 177); допомоги від Аллаха: «*Хай тобі допомагає аллах*» (А. Несін, На каруселі, с. 12); «*Прощаючись, я сказав приятелю: – хай тобі допомагає аллах*» (А. Несін, На каруселі, с. 165); «*Бережи тебе Аллах!*» (О. Памук, Сніг, с. 67); «*Дасть Бог з поміччю Аллаха позбудешся цієї напасти*» (О. Памук, Сніг, с. 64); милості Аллаха: «*Ох, ох, хай буде з тобою милість аллаха*» (А. Несін, На каруселі, с. 95); благословення від Аллаха: «*Святий чоловік був, хай благословить Аллах його ім'я*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 204); «*Хай благословить вас Аллах!*» (О. Памук, Чорна книга, с. 292). Типові контексти при перекладі: «хай (нехай) аллах продовжить (дарує, дасть, подарує, благословить)» або «аллах» та форма імперативу «бережи, подаруй».

Проте до Аллаха звертаються як з гарними побажаннями, так і з поганими. Найбільш розповсюдженим типом висловлювань-прокльонів у турецькому художньому дискурсі є ті висловлювання, у яких фігурує ім'я Аллаха. Це можна пояснити насамперед тим, що мусульманська релігія має великий вплив на турецьке суспільство. Турки дуже бояться його гніву та з великою пошаною ставляться до імені Аллаха. Таким чином, використовуючи ім'я Аллаха у прокльонах, адресант намагається ще більше залякати свого співрозмовника та примусити вчинити так, як вигідно саме йому.

Турецькі мовознавці досліджували вживання слова «Аллах» у різних конструкціях, зокрема в прокльонах, та типологізували їх з урахуванням семантичного навантаження [3; 4; 5; 6; 7; 8].

Наприклад, Ерман Аргун, взявши за основу семантичний аспект, поділив висловлювання-прокльони на такі групи: 1) побажання бідності, безгрошів'я та банкрутства, 2) побажання душевного неспокою та смутку, 3) побажання смерті, 4) побажання різних хвороб, 5) побажання злого року, 6) побажання нещастя [2, с. 113–115].

Погані побажання спрямовані як на людину, так і на її майно, фінансове становище («*Allah belasını versin!*», «*Allah cezasını versin!*»): «*І милістю аллаха збанкрутують*» (А. Несін, На каруселі, с. 83); «*Ах, бий тебе лиха година!*»; «*А хай би її трясця, всій цій комедії*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 59).

Найбільше нещастя позбутися милості Аллаха, бути осоромленим в його очах «*düşmanları iftiralariyla Allahın kandırdıkları*»: «*він один на всьому білому світі нажив своєї недуги, і все через те, що його вороги наклепами та вигадками осоромили його перед Аллахом*» (О. Памук, Біла фортеця, с. 15); «*Вони розв'язали мені руки і вилаяли: назвали ворогом Аллаха та Мухаммеда*» (О. Памук, Біла фортеця, с. 31).

Часто в художніх текстах використовуються вирази, що містять основні догми ісламу, значення таких виразів змінюється в залежності від комунікативної ситуації: «*Allah akbar!*», «*О Аллаху Великий!*», «*Allah büyüktür!*», «*Аллах милостивий!*», «*Allah'im!*», «*Аллаху мій!*», «*Allah bilir!*» «*Аллах знає!*», «*Allah bir!*», «*Аллах єдиний!*». Здебільшого ці вирази мають на меті возвеличення Аллаха: «*На все воля аллаха й нашого пророка Мухаммеда*» (А. Несін, На каруселі, с. 287); «*Все в руках Аллаха. Усім нам судилося померти*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 70); «*Аллах усе бачить*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 243); «*Не кине й тині на велич Аллаха*» (О. Памук, Біла фортеця, с. 109); «*Аллах могутній!* – відповів Четін-ефенді. – *Аллах усе знає й бачить...* Він розуміє, що й ми любимо його безкорисливо. *Ніхто не обдуристь Аллаха*» (О. Памук, Музей невинності, с. 51). Все відбувається з волі Аллаха («*Allahın emriyle*»): «*Йдіть, мої милі, йдіть, дорогі!.. Вас до мене посилає Аллах*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 43); «*Далі я, по волі Аллаха, за рішенням пророка, оженилася б із тобою*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 32); «*Біда не могла трапитися без волі Аллаха*» (О. Памук, Біла фортеця, с. 109). Типові контексти: «з волі Аллаха», «по волі Аллаха», «без волі Аллаха».

Адресовані Аллаху й слова подяки: «*Дякую аллахові, що з'їв лише півкусня*» (А. Несін, На каруселі, с. 92); «*Дяка аллахові, я заробляв тут грошей більше, ніж одержував платні*» (А. Несін, На каруселі, с. 31).

Вживанням лексеми «Аллах» супроводжуються присягання, що надає словам більшої достовірності («*vallahi*», «*vallahi billahi*»): «*Кажу тобі, це він! Присягаюся Аллахом!*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 82); «*Присягаюся Аллахом, присягаюся всіма святими, я переламаю злодозі кості!*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 119); «*... аллах свідок, що не брешу*» (А. Несін, На каруселі, с. 140); «*Насправді ж, аллах свідок, він гірший від гіркого перцю, розумієш...*» (А. Несін, На каруселі, с. 145); «*Клянуся аллахом, і перелічити не можна*» (А. Несін, На каруселі, с. 44); «*Клянуся аллахом, зовсім дурниця*» (А. Несін, На каруселі, с. 66); «*Аллах свідок, шайтан мене не спокусив...*» (А. Несін, На каруселі, с. 150); «*Пробачте, бей-ефенді, слово честі, я ненавмисно...*» (О. Памук, Чорна книга, с. 37). Як бачимо, типові варіанти перекладу: «присягаюся Аллахом», «клянуся Аллахом», «слово честі», «аллах свідок».

Аллах є й найвищою мірою при порівняннях («*yalnız Allah vardır*»): «*Вищий від каймакама тільки Аллах*» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 56).

У художніх текстах з іменем Аллаха вживаються слова «Коран», «людина», «самотність»: «*Коран – книга велінь Аллаха*» (О. Памук, Сніг, с. 125); «*Людина – Найвище Творіння Аллаха*» (О. Памук, Сніг, с. 9); «*Самотність притаманна лише аллахові*» (А. Несін, На каруселі, с. 196); «*Самота звеличує одного лише Всевишнього. Так і коротаю ночі до ранку*» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 174). У сполуках «божа людина», «божий раб» («*Allah adamı*», «*Allahın kulu*») перекладачі

замінують слово «Аллах», оскільки в українській мові це стійкі сполуки з певним змістовим наповненням: «Навіть старий мулла, у величезній чалмі, окулярах із товстими лінзами та широких шароварах, явно *божа людина*, котра й мухи не зачепить, фотографувався з пістолем на колінах» (Р. Н. Гюнтекін, Ніч вогню, с. 104); «Як я благала в душі: «Ну, будь живішим хоч трохи, божий *рабе!*»» (Р. Н. Гюнтекін, Пташка співуча, с. 30).

На окрему увагу заслуговує вживання слова «Аллах» для вияву емоцій: здивування: «*Аллах, аллах*, та це ж звичайні люди!» (А. Несін, На каруселі, с. 15); «Хоча ми з ним сусіди вже багато років, та він повернувся до мене спиною й зайшов у свою крамницю. *Аллах, аллах!*» (А. Несін, На каруселі, с. 28); велике занепокоєння, емоційна напруга: «*О аллах!* Якби ви, бей-ефенді, зайшли до нас, на власні очі побачили б. Дружина зблідла і ледь трималася на ногах» (А. Несін, На каруселі, с. 29); прикрість: «*О Аллах!* – подумалося мені. – І чого я не здогадався викинути ту сумку на смітник» (О. Памук, Музей невинності, с. 22); радість, щастя: «*Аллаху мій*, яке то було неймовірне щастя – пригортали її до себе» (О. Памук, Музей невинності, с. 561). У турецьких текстах та їх художніх перекладах емоційний стан здебільшого передається шляхом повороту слів або у сполученні з вигуками.

Як бачимо на матеріалі художніх текстів, у мовленні турків слово «Аллах» є високочастотним, вживається як самостійно, так і в складі стійких сполук, з різною комунікативною метою: вияв глибокої поваги, поклоніння, пошук захисту, відчуття страху, прагнення справедливості та вищого правосуддя, передача емоційного стану (радість, щастя, занепокоєння, гнів, здивування), побажання добра або прокльони. Для перекладачів важливим є відтворити особливості мовної поведінки турецького народу, специфіку світобачення, передати колорит життя, уникаючи переобтяження тексту незрозумілими релігійними формулами. У багатьох випадках стає можливим збереження слова «Бог», «божий» та послідовне відтворення стійких сполук завдяки існуванню відповідників в українській мовній традиції.

Література:

1. Серебрякова М. Н. О некоторых особенностях этноэтикета у современных турок / М. Н. Серебрякова // Этикет у народов Передней Азии. – М. : Наука, 1988. – С. 221 – 263.
2. Artun Erman. Günümüz Adana Aşıklık Geleneğinde Alkış Kargış (Kara Alkış) [Електронний ресурс] / Erman Artun // Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri. – Adana, 1999. – S. 111-122. – Режим доступу до статті: <http://turkoloji.cu.edu.tr>.
3. İzgü Muzaffer. Zıkkımın kökü / Muzaffer İzgü. – Ankara : Bilgi Yayınevi, 2008. – 296 s.
4. İzgü Muzaffer. Hamdolsun ağız / Muzaffer İzgü. – Ankara : Bilgi Yayınevi, 2009. – 212 s.
5. Kaya Doğan. Dualar ve beddualar / Doğan Kaya // Türklük bilimi araştırmaları. – Sivas : Dilek matbaası, 1997. – S. 99–121.
6. Kemal Orhan. Cemile / Orhan Kemal. – İstanbul : Yayılcak Matbaası, 2001. – 160 s.
7. Kemal Orhan. Gurbet kuşları / Orhan Kemal. – İstanbul : Everest, 2007. – 372 s.
8. Kemal Yaşar. Karıncanın su içtiği / Yaşar Kemal – İstanbul : YKY, 1959. – 508 s.

Джерела:

1. Гюнтекін Р. Н. Ніч вогню : роман / Р. Н. Гюнтекін ; пер. О. О. Васильченко. – Харків : Фоліо, 2011. – 351 с.
2. Гюнтекін Р. Н. Пташка співуча : роман / Р. Н. Гюнтекін ; пер. В. М. Верховеня. – Харків : Фоліо, 2011. – 506 с.
3. Гюнтекін Р. Н. Стара хвороба : роман / Р. Н. Гюнтекін ; пер. В. М. Верховня. – Харків : Фоліо, 2011. – 317 с.
4. Несін А. На каруселі : оповідання / А. Несін ; пер. з турец. О. І. Ганусець. – Київ : Дніпро, 1979. – 314 с.
5. Памук О. Біла фортеця : роман / О. Памук ; пер. з турец. Г. В. Рог. – Харків : Фоліо, 2011. – 191 с.
6. Памук О. Мене називають Червоний : роман / О. Памук ; пер. з турец. О. Б. Кульчинського. – Харків : Фоліо, 2012. – 638 с.
7. Памук О. Музей невинності : роман / О. Памук ; пер. з турец. О. Б. Кульчинський та Г. В. Рог. – Харків : Фоліо, 2009. – 671 с.
8. Памук О. Сніг : роман / О. Памук. ; пер. з турец. О. Б. Кульчинський. – Харків : Фоліо, 2010. – 479 с.
9. Памук О. Стамбул : Спогади та місто / О. Памук ; пер. з англ. Ю. В. Григоренко. – Харків : Фоліо, 2011. – 510с.
10. Памук О. Чорна книга : роман / О. Памук ; пер. з турец. О. Б. Кульчинський. – Харків : Фоліо, 2012. – 667 с.
11. Güntekin R. N. Ateş Gecesi / Reşat Nuri Güntekin. – İstanbul : İnkılap Kitabevi, 2008. – 326 s.
12. Güntekin R. N. Çalıkuşu / Reşat Nuri Güntekin. – İstanbul : İnkılap Kitabevi, 2008. – 541 s.
13. Pamuk O. Benim adım kırmızı / Orhan Pamuk. – İstanbul : İletişim, 2006. – 472 s.
14. Pamuk O. Beyaz kale / Orhan Pamuk. – İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 2013. – 150 s.
15. Pamuk O. İstanbul : Hatıralar ve şehir / Orhan Pamuk. – İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 2003. – 361s.
16. Pamuk O. Kar / Orhan Pamuk. – İstanbul : İletişim, 2002. – 429 s.
17. Pamuk O. Kara kitap / Pamuk Orhan. – İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 2013. – 476 s.
18. Pamuk O. Masumiyet müzesi / Orhan Pamuk. – İstanbul : İletişim, 2012. – 592 s.